

Under strecket 100 år

När Sverige fick britterna att dricka kinesiskt te

Genom Ostindiska kompaniet blev Sverige en aktiv part i den internationella handeln med nordiskt stångjärn, spanskt silver, kinesiskt te och afrikanska slavar på 1700-talet. I en ny bok tecknar historikern Leos Müller svenskarnas roll i den första stora globaliseringsvågen.

Julen är den tid då föräldrar med milt våld sliter sina barn från skärmarna för att spela gammaldags sällskapsspel. Kanske tillhör du de lyckliga som i bokhyllan har en dammig kartong med Ostindiska Kompaniet, konstruerat av svenskt spelbyggeris *grand old man*, Dan Glimne, och utnämnt till Årets Spel 1992. I så fall är helgen räddad. Du och dina barn kan stäva ut från Götheborgs (ja, ska vara med h) hamn på era fullriggare – Götha Lejon, Enigheten, Ulrika Eleonora – lastade med stångjärn, bandjärn, koppar och trävaror. Första hamn är Cádiz, där lasten säljs för några hundratusen spanska silverpiastrar. Sedan ut på de stora haven, till Surat och Porto Novo i Indien, Kanton i Kina, Nagasaki i Japan... Och sedan, med tur och smart-het, hem igen med te, porslin, siden. Ju längre färd, desto större risk. Men också större och begärligare vinster.

Och så här gick det till. Glimnes spel är konstruerat på historisk grund. Svenska ostindiefarare tog sig visserligen aldrig så långt som till Japan. Huvudmålet var Kina. Men de sofistikerade kineserna var inte intresserade av svenska bräder och stångjärn. Det enda de ville ha från Europa var silver. Och silver hade den spanska kronan, från gruvorna i det nykoloniserade Latinamerika.

Triangeln svenskt stångjärn/spanskt silver/kinesiskt te är bara ett exempel på de komplicerade varukedjorna i det globala handelsmönster som växte fram under 1700-talet. Det var århundradet då den världsomspännande handeln med bas i de stora upptäcktsresorna tog verklig fart. Kampen mellan de europeiska makterna om kolonier i Amerika, Västindien, Asien och Afrika hade börjat på allvar. Kriget i Europa, som närmast var ett normaltillstånd, fick en utomeuropeisk dimension. Det svenska Ostindiska kompaniet är ett i raden av nationella kompanier som slogs om andelarna i den lukrativa handeln och skeppsfarten längs rutterna över de stora haven.

Kolonierna, framför allt de i Västindien, producerade kaffe och socker som, tillsammans med det kinesiska teet, skapade nya konsumtionsvanor i Europa och Nordamerika. Förutsättningen var slavarbete, som i sin tur byggde på slavhandeln (uttrycket "triangelhandel" används oftast om den handel där den ingick). Att Sverige var en aktiv deltagare i slavhandeln redan på 1600-talet är numera väl känt. Louis De Geer, mannen bakom uppsvinget för den svenska järnhanteringen, grundade ett Afrikakompani och byggde 1650 slavfortet Carolusborg, uppkallat efter Karl X Gustav, i Cabo Corso på Afrikas västkust, i nuvarande Ghana. Äventyret blev kortvarigt. Svenskarna kördes bort av fransmän och britter redan 1663.

Men ett århundrade senare gav sig Sverige på nytt in i spelet. Historikern Leos Müller visar i boken "Sveriges första globala århundrade. En 1700-talshistoria" (Dialogos) hur Gustavia, huvudstaden på St Barthélemy – den lilla ön som var den enda koloni som Sverige lyckades tillkämpa sig i Karibien – blomstrade i flera decennier som en frihamn där slavhandeln utgjorde en inkomstbringande del av kommersen. Sverige tjänade också indirekt på slavhandeln. Stångjärnet kunde smidas till fotjärn. Svensk västkustsill, nedsaltad med salt från Spanien och Portugal, blev mat åt svarta slavar i brittiska och franska kolonier.

Slavhandeln är dock inte Müllers huvudämne. Han vill skildra Sveriges roll över huvud taget i det han ser som den första stora globaliseringsvågen och en epok av genomgripande samhällsomvandling jämförbar med den vi ser idag. Sjöfarten på världshaven var blodomloppet i 1700-talets växande världshandel. Det är ur det perspekti-

Svenska skepp på väg ut i världen i sällskapsspelet Ostindiska Kompaniet.

vet Müller skildrar en ambitiös svensk politik inte bara i Karibien och Ostindien utan också i Sydeuropa, Levanten och Afrika.

En styrka är att Müller väver samman den politiska och ekonomiska historien. "Om vi liknar de långsamma ekonomiska och sociala förändringarna vid landskapets erosion och havsbottens sedimentering framstår de politiska förändringarna och dess konsekvenser mer som jordbävningar, vulkanutbrott eller tsunamier", skriver han. Och så är det naturligtvis. En röd tråd i Müllers bok är just de stora kriget – det "stora nordiska kriget" 1700–1721 som blev slutet på Sveriges stormaktsvälde, sjuårskriget 1756–63 som involverade en lång rad europeiska stater, det revolutionära och napoleonska Frankrikes krig med monarkierna i Europa och, inte minst, det amerikanska frihetskriget 1775–83. Müller kallar sjuårskriget (där Sverige i allians med Preussen led ett förödmjukande nederlag) för "det första egentliga världskriget". Konkurrenten om översjöiska kolonier kastade en skugga över maktbalansen i Europa.

Tidens ekonomiska filosofi var merkantilismen. Staterna ville ha grepp om handeln. Den sågs som ett nollsummespel. En stats framgång var en annans förlust. Målet var mesta möjliga export och minsta möjliga import. Stråvan var att så långt möjligt kanalisera handeln till statsstödda kompanier, om möjligt med monopolställning. Men 1700-talet är också en brytningstid. Müller visar hur liberalismen, som skulle få genomslag några decennier in på 1800-talet, tittar fram i gliporna mellan de, på pappret, stränga statliga regleringarna. De tidigmoderna staterna saknade i realiteten instrument att upprätthålla dem. "Det här spelet är inget för personer med sinne för millimeterrättvisa", förkunnar Glimne i reglerna för sitt spel (där förflyttningarna sker med en oprecis mätsticka). Och det var inte verklighetens spel heller. Gråzonerna var enorma, gränsen mellan handel och smuggling var flytande. Under 1700-talet var 70–75 procent av allt te som dracks i Storbritannien smuggelgods.

Och här har vi en nyckel till det svenska Ostindiska kompaniets lönsamhet. Det var ingalunda så att teet, som utgjorde huvuddelen av Kinaimporten, gick till hemlandet och konsumerades där. Det mesta återexporterades, främst till Storbritannien, och bidrog, tillsammans med senare brittisk skatte- och tullpolitik, till att göra britterna

till ett tedrickande folk. De svenska och danska ostindiska kompanierna stod tillsammans under 1700-talet för 25–35 procent av all brittisk teimport. Målet var ju inte att skämma bort det svenska folket med importerade "lyxvaror" utan att, i merkantilistisk anda, tjäna pengar på andras konsumtion.

Att svenskarna, trots upprepade varningar av den store Carl von Linné och trots flera statliga förbud, blev kaffe-drickare kan vi enligt Müller till stor del tacka holländska och franska kaffeexportörer för. Te, kaffe och socker var billiga varor för gemene man i Europa, bruket spred sig snabbt. Nu grundas svenska kulturinstitutioner som kafferep och kyrkkaffe. Lite förvånad blir jag över att Müller avfärdar det ostindiska porslinet som i första hand barlast för te- och sidentransporterna. Porslinsrum förekom i furstepalatsen och Snoilskys dikt "Gammalt porslin" är inget påhitt – August den starke av Sachsen bytte verkligen bort 600 dragoner till Fredrik Vilhelm I av Preussen för 151 porslinspjäser.

Leos Müller visar hur det framför allt är kriget som ger uppstickande småstater utrymme. I krigstid tvingades staterna släppa på regleringarna för att garantera försörjning med förnödenheter för överlevnad och krigföring. Sverige förhöll sig efter 1721 oftast neutralt i stormaktskonflikterna i Europa (undantag sjuårskriget och Gustav III:s ryska krig) och svenska fartyg kunde därmed (ursäktat vitsen) kapa åt sig en betydligt större handelsandel än i fredstid. Svensk handel och skeppsfart tjänade stort på Napoleons kontinentalsystem och på det brittiska svaret, kontinentalblockaden. Ostindiska kompaniets verkliga storhetstid var det amerikanska frihetskriget. Men när tillfälle gavs utnyttjade också den svenska staten sitt övertag. Det så kallade "produktplakatet" förbjöd import till Sverige på fartyg som inte var registrerade antingen i ursprungslandet eller i Sverige. En avsikt var att slå ut holländska mellanhänder från östersjöhandeln, något som också lyckades.

En ambition hos Müller är att levandegöra berättelsen med porträtt av enskilda människor. Här blir jag dock besviken. Bankirerna, kompanitjänstemännen och konsulerna känns bleka och tunna. Varför torra referat, varför inte mustiga utdrag ur brev och dokument? Jag hade gärna läst konsulin i Lissabon Joachim de Besches skildring av hur skeppet Stora Järnvägen sprang i luften 1709 när krutdurken ombord exploderade i samband med en kapning, eller kommentarerna av den förste svenske konsulin i USA, Richard Söderström, till valet av George Washington som president.

1700-talet var ett snusförnuftigt sekel och tonen i Müllers bok är också en smula snusförnuftig och förnumstig. Språket är tillgängligt och tilltalet till läsaren absolut inte *von oben*, men det kan bli lite trågt. Statistiska och andra fakta staplas på varandra, ibland är det svårt att se skogen för träden. Att boken från början är en akademisk text lyser igenom ("syftet med detta kapitel är..."). Müller romantiserar inte de stora äventyren, en fullriggares färd över Indiska oceanen jämförs med en bilfärd på E4 mellan Helsingborg och Haparanda (även i Glimnes äventyrs-spel är den, det må medges, en långtråkig transportsträcka).

Men för den som är nyfiken på hur Sverige gick från att vara en regional stormakt till att bli en frihandelsvänlig, kosmopolitisk och fredlig småstat är Müllers bok, trots den lite torra framställningen, en ovärderlig och, bitvis, fascinerande källa.

Ulla Gudmundson
Skribent och diplomat
understrecket@svd.se